

УДК 347.15/17:316.346.2
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2023.5>

О. В. Шамота
аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0003-3335-9952

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті досліджуються особливості забезпечення гендерної рівності при реалізації немайнових прав учасників сімейних правовідносин за законодавством України. Акцентовано увагу на тому, що немайнові права є однією з основних складових правової системи кожної країни. Вони охороняють права та свободи особистості, які не пов'язані з майном або іншими матеріальними благами. Ці права є невід'ємною частиною людського життя та належать кожній людині від народження і до смерті.

Визначено проблематику щодо забезпечення принципу гендерної рівності у сімейних правовідносинах та формування відповідного національного механізму щодо відповідності до світових політичних процесів та міжнародні зобов'язання України, її європейським вибором та іншими чинниками і має суттєве теоретичне й практичне значення для юридичної доктрини та державно-суспільного розвитку.

Важливим для забезпечення гендерної рівності у сімейних відносинах важливо також враховувати потреби та права осіб з різною гендерною ідентичністю та сексуальною орієнтацією.

Освіта в гендерних питаннях має включати навчання про гендерні стереотипи, рівність, сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність. Важливо виховувати у дітей свідомість про рівність та повагу до усіх людей, незалежно від їхньої статі або гендерної ідентичності.

Проаналізоване національне законодавство показує наявність суттєвих прогалин щодо визначення самого поняття «гендерна рівність» у цілому та її місце у сімейних правовідносинах зокрема. Однак відзначаємо, що прийняття Сімейного кодексу та низки законодавчих актів дало змогу у більшій мірі врегулювати ці надскладні відносини з урахування інтересів, прав і обов'язків як жінок, так і чоловіків у не простих сімейних відносинах.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, сімейне право, сімейне законодавство, гендерна рівність, цивільно-правова відповідальність.

Shamota O. V. PECULIARITIES OF ENSURING GENDER EQUALITY IN THE IMPLEMENTATION OF NON-PROPERTY RIGHTS OF PARTICIPANTS IN FAMILY RELATIONSHIPS

The article examines the peculiarities of ensuring gender equality in the implementation of non-property rights of participants in family relations under the legislation of Ukraine. Attention is focused on the fact that non-property rights are one of the main components of the legal system of every country. They protect individual rights and freedoms that are not related to property or other material goods. These rights are an integral part of human life and belong to every person from birth to death.

The issue of ensuring the principle of gender equality in family legal relations and the formation of a corresponding national mechanism for compliance with world political processes and international obligations of Ukraine, its European choice and other factors has been identified and has significant theoretical and practical significance for legal doctrine and state-societal development.

Important for ensuring gender equality in family relationships, it is also important to take into account the needs and rights of people with different gender identities and sexual orientations.

Gender education should include teaching about gender stereotypes, equality, sexual orientation and gender identity. It is important to educate children about equality and respect for all people, regardless of their gender or gender identity.

The analyzed national legislation shows the existence of significant gaps in the definition of the concept of "gender equality" in general and its place in family legal relations in particular. However, we note that the adoption of the Family Code and a number of legislative acts made it possible to regulate these extremely complex relationships to a greater extent, taking into account the interests, rights and obligations of both women and men in complex family relationships.

Key words: civil law, civil legislation, civil legal relations, family law, family law, gender equality, civil liability.

Вступ. Немайнові права учасників сімейних відносин, такі як право на життя, здоров'я, безпеку, свободу вираження думки та багато інших, повинні бути гарантовані незалежно від статі. Проте, у багатьох суспільствах нерівність між чоловіками та жінками продовжує існувати, і це може впливати на реалізацію цих прав.

Особисті немайнові права є однією з основних складових правової системи кожної країни. Вони охороняють права та свободи особистості, які не пов'язані з майном або іншими матеріальними

благами. Ці права є невід'ємною частиною людської гідності та належать кожній людині від народження і до смерті.

Особисті немайнові права включають у себе право на життя, здоров'я, свободу, гідність, приватне життя, недоторканість особи, свободу думки, совісті, віри, висловлювання своїх поглядів тощо. Ці права гарантуються Конституцією України та іншими законодавчими актами і захищаються від будь-яких порушень, будь-то від дій державних органів, громадян або недоброзичливих дій третіх осіб.

Кожній особі від народження або за законом належать певне коло особистих немайнових прав та обов'язків. Більшістю с таких прав особа володіє довічно, і вступ у шлюб не впливає на ці права. Вони продовжують належати кожному із подружжя як особі [1, с. 174–175].

Саме тому, одним із основних принципів гендерної рівності є усунення будь-якої форми дискримінації на основі статі. В контексті сімейних відносин це означає, що чоловіки та жінки повинні мати рівні можливості вільно обирати свого партнера, виражати свою волю щодо шлюбу та розлучення, а також брати участь у прийнятті рішень, що стосуються сім'ї.

Важливим аспектом забезпечення гендерної рівності є боротьба з насильством у сім'ї. Незалежно від статі, кожна людина має право на безпеку та захист від будь-яких форм насильства. Урегулювання цього питання вимагає впровадження ефективних механізмів запобігання, розслідування та покарання випадків сімейного насильства.

Проблематика забезпечення принципу гендерної рівності та формування відповідного національного механізму викликана світовими політичними процесами, міжнародними зобов'язаннями України, її європейським вибором та іншими чинниками і має суттєве теоретичне й практичне значення для юридичної доктрини та державно-суспільного розвитку.

Світова практика демонструє нам, що трансформація сімейних відносин пов'язується не лише з економічними процесами, а вимірюється багатьма іншими параметрами, зокрема гендерними, які потребують вивчення й державного регулювання.

Характерною особливістю Конституції України є відображення в ній рівності прав та свобод у тісній взаємозалежності із забезпеченням рівності можливостей для чоловіка й жінки стати рівноправними як де-юре, так і де-факто у всіх сферах суспільної життєдіяльності. Ідея рівноцінності статей і гарантування її в реальному житті виражена в статті 24 Основного Закону у формулі рівних прав і можливостей чоловіків і жінок [2].

Основний закон також проголошує та юридично унормовує політико-правовий принцип, згідно якого людина – чоловік і жінка, – є найвищою цінністю. Вона відображає те, що розбудова та оновлення українського суспільства в період нової й новітньої історії відбувається в умовах наймасштабнішої в світі революції – становлення рівності жінки і чоловіка у правах, свободах, обов'язках, відповідальності, можливостях та шансах.

Сфера наукових досліджень. Гендерний підхід до аналізу становища жінок і чоловіків в українському суспільстві, міжстатевих відносин, місця й ролі кожної статі в розвитку громадянського суспільства, свого часу, знайшов своє

відображення у працях таких провідних науковців як О.Ю. Бикова, Н.Б. Болотіної, Т.В. Войтенко, З.В. Ромовської, К.Б. Левченко, О.І. Сафончик, О.В. Синегубова, В.М. Чернеги та чисельних наукових статтях та монографічних дослідження в різних галузях національного законодавства загалом та сімейного зокрема.

Виклад основного матеріалу. Особисті немайнові права охоплюють широкий спектр питань, включаючи право на життя, право на свободу та особисту недоторканість, право на свободу думки, совісті та віросповідання, право на приватність та інтимність, право на свободу слова та інформації, право на культурну та національну ідентичність, право на охорону здоров'я та багато інших.

У цивілістиці особистими немайновими правами визнаються абсолютні й невідчужувані, уособлюючи прояв свободи і особистої недоторканості фізичної особи. Від народження особа володіє більшістю із них, перш за все це ті, що забезпечують природне існування фізичної особи. Однак, на думку вчених, не всі немайнові права виникають з моменту народження, а набуватись й за певних обставин, одні особисті немайнові права можуть відчужуватися, а інша категорія цих прав має оціночну вартість [3, с. 145]. Є права, що персоналіфікують фізичну особу, інші ж орієнтовані на забезпечення природного і соціального буття. Не можна не погодитися з науковцями, які права, що забезпечують фізичне існування фізичної особи визначають як її біологічні права.

На протязі останніх десятиліть багато країн по всьому світу зробили великі кроки у напрямку гендерної рівності у сімейних відносинах. Проте, незважаючи на ці позитивні зрушення, все ще залишаються виклики, які потребують нашої уваги та дії.

Одним з найважливіших аспектів забезпечення гендерної рівності у сімейних відносинах є визнання та усунення стереотипів та упереджень, які пов'язані з ролями чоловіків і жінок. Традиційні уявлення про гендерні ролі можуть обмежувати можливості та свободи учасників сімейних відносин. Важливо сприяти свідомому розумінню того, що кожна людина має право обирати свою роль у сім'ї незалежно від своєї статі, і що це повинно бути повністю визнано та прийнято в суспільстві. Для забезпечення гендерної рівності також необхідно створити умови для сумісної відповідальності за догляд за дітьми та обов'язки в господарстві. Традиційно чоловіки були відповідальні за заробіток, а жінки – за догляд за дітьми та домашніми справами.

Однак, для досягнення гендерної рівності в сімейних відносинах необхідно розширити роль та відповідальність кожного з партнерів. Це можна зробити шляхом просування і підтримки

політик, що сприяють батьківству, декретного відпустку, гнучкого робочого часу та доступних дитячих садків. Ці заходи допоможуть підтримувати обох батьків у здійсненні догляду за дітьми та дозволять жінкам брати участь у праці та професійному розвитку нарівні з чоловіками.

Сімейне право має бути спрямоване на забезпечення рівних прав для обох партнерів у шлюбі та розлученні. Жінки не повинні стикатися з дискримінацією або обмеженнями у справі розлучення, а мають мати право на справедливе розподіл майна та підтримку після розлучення. Також необхідно забезпечити доступ до юридичної допомоги та підтримку для тих, хто стикається зі складними ситуаціями у шлюбі або після розлучення.

Сучасні напрями розвитку шлюбно-сімейних відносин та принципи їх формування і правового забезпечення закріплені в Сімейному кодексі України (далі – СК України) [4]. В ньому акумульоване все прогресивне, що було і є у національному сімейному житті та в світовому досвіді розвитку і функціонування сімейних відносин.

СК України втілює гендерний конструкт з врахуванням осмислення всієї гендерної проблематики. Він ставив за мету закріпити як принципи паритетної демократії в сім'ї, так і забезпечити рівні можливості для подружжя в реалізації ними конституційних прав, свобод, обов'язків і відповідальності людини і громадянина.

До системи принципів сімейного права України входить принцип гендерного балансу в сімейних правовідносинах. Так, згідно з ч. 6 ст. 7 СК України жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї. Вказана засада фігурує і в авторських (наукових) переліках принципів сімейного права України. Проте, ідею рівності чоловіка та жінки в шлюбі та сім'ї одні вчені розглядають як принцип їх повної рівності в особистих і майнових правах у шлюбі та сім'ї [5, с. 8–9; 6, с. 14], тоді як інші – як принцип гендерного балансу [7, с. 45; 8, с. 7]. Проте, наразі чималий науковий інтерес становить визначення змісту принципу гендерного балансу в сімейних правовідносинах та способів його втілення в нормах СК України,

Регулювання сімейних відносин, як зазначено у частині третій ст. 7 СК України, здійснюється лише у тій частині, у якій це є допустимим та можливим з погляду інтересів їх учасників та інтересів суспільства. Тобто йдеться про межу законодавчого регулювання сімейних відносин. Можливість закону регулювати усі сфери відносин між дружиною та чоловіком, батьками та дітьми обмежена конституційним правом особи на свободу та недоторканність особистого життя.

Як визначають сучасні науковці, «в межах об'єктивно існуючих можливостей СК України

забезпечує баланс інтересів жінки та чоловіка в сім'ї, усуває нерівність у правах чоловіка, що мала місце раніше. У кодексі жінка не розглядається апріорі як скривджена сторона. Скривдженою стороною може бути однаковою мірою як жінка, так і чоловік» [9].

Цікаво, що в сімейному праві встановлювалися положення, які допускали певну юридичну «нерівність» суб'єктів, які законодавець намагається виправити в процесі розвитку сімейного законодавства. Одним із таких прикладів були положення щодо шлюбного віку чоловіків і жінок, який за попередньою редакцією ч. 1 ст. 22 СК України встановлювався для жінок 17 років, а для чоловіків – 18 років.

Нині це питання актуалізується у зв'язку з тим, що до вказаної норми СК України внесено зміни і встановлено однаковий шлюбний вік для чоловіків і жінок – 18 років. Це є новелою, яка введена в дію Законом України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо підвищення шлюбного віку» [10].

Для прикладу, в законодавстві відсутні відмінності у регулюванні обсягу немайнових прав та обов'язків чоловіка та жінки у традиційному та фактичному шлюбах. Ключова різниця полягає у набутті чоловіком та дружиною права на зміну прізвища з підстави реєстрації шлюбу. Так, виходячи із тлумачення ст. 53 СК України, саме факт реєстрації шлюбу становить підставу для набуття права на зміну прізвища, що має місце виключно у випадках реєстрації шлюбу в порядку та органами, встановленими СК України. Натомість, відсутність у фактичних шлюбних відносинах самого факту фіксування державою укладення подружжям шлюбу зумовлює відсутність у такого подружжя права на зміну прізвища з наведеної підстави.

Важливим аспектом сімейного права є боротьба із насильством у сім'ї, що є невід'ємною частиною гендерної рівності. Насильство, особливо спрямоване на жінок, є серйозною перешкодою перед досягненням рівності в сімейних відносинах. Важливо забезпечити належну підтримку та захист для жертв насильства та ефективно розслідувати й карати винних. Також треба акцентувати увагу на попередженні насильства та освіти про здорові та поважні сімейні відносини.

Гендерна освіта та свідомість також є ключовими чинниками у забезпеченні гендерної рівності в сімейних відносинах. Інформування про права та можливості кожної людини у шлюбі, розлученні та вихованні дітей сприяє розумінню рівних прав і можливостей для обох статей. Освіта гендерної рівності в школах та вищих навчальних закладах сприяє формуванню свідомого підходу до сімейних відносин та допомагає уникнути стереотипів та дискримінації.

Для забезпечення гендерної рівності у сімейних відносинах важливо також враховувати потреби та права осіб з різною гендерною ідентичністю та сексуальною орієнтацією. Люди, які ідентифікуються як небінарні, трансгендерні особи, або мають інші форми гендерної ідентичності, мають рівні права на створення та утримання сімей.

Правовий фреймворк є ключовим інструментом у сімейних відносинах. Уряди та законодавчі органи повинні приймати закони та політики, які гарантують рівні права та можливості для усіх учасників сімейних відносин, незалежно від статі, гендерної ідентичності або сексуальної орієнтації. Це може включати захист від дискримінації, закони про насильство у сім'ї, політики щодо розлучення та догляду за дітьми, а також забезпечення рівного доступу до майна та спадщини.

Забезпечення гендерної рівності у сімейних відносинах також пов'язане з боротьбою зі стереотипами стосовно ролей чоловіків і жінок. Негативні уявлення про «традиційні» ролі можуть обмежувати можливості і свободи кожного партнера. Освіта та усвідомлення про різноманітність ролей у сім'ї сприяють створенню більш рівноправних та взаємоповажних відносин.

Щодо батьківства, воно є важливим аспектом сімейних відносин, і гендерна рівність повинна охоплювати його всі аспекти. Важливо просувати політики, які підтримують батьківський відпустку та гнучкий робочий час, щоб обоє батьків мали можливість брати участь у догляді за дітьми та розвитку сімейного життя. Також необхідно створити умови для розподілу домашніх обов'язків та догляду за дітьми між обома партнерами на рівних засадах.

Слід відзначити, що Сімейне законодавство України також спрямоване на захист прав чоловіка у разі, коли він є біологічним батьком дитини, хоч на момент зачаття чи народження дитини жінка перебувала в офіційному шлюбі з іншим чоловіком (ст. 129). В такому випадку він має право пред'явити позов про визнання свого батьківства до офіційного чоловіка цієї жінки через судову процедуру. Таким чином, українське законодавство намагається дотримуватися балансу інтересів як жінок, так і чоловіків.

Окрім рівних прав, які, згідно СК України, мають і чоловік, і жінка, вони мають і рівні обов'язки. Так, «мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою (ст. 141, п.1). Пункт 2 цієї ж статті наполягає, що «розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини».

Практика повсякденного життя свідчить, що після розлучення дитина або діти частіше залишаються жити з матір'ю. Однак цей факт не позбав-

ляє батька обов'язків із виховання його дитини. Водночас закон зміцнює і права батьків, гарантуючи чоловікам після розлучення право проводити час зі своїми дітьми (ст. 153).

Крім того, розлучення є складним етапом у сімейних відносинах, і гендерна рівність має залишатися дотриманою й у цих ситуаціях. Жінки повинні мати право на рівний доступ до юридичної допомоги та справедливого розподілу майна після розлучення. Крім того, важливо забезпечити належну підтримку для матерів та батьків, які займаються вихованням дітей після розлучення, щоб запобігти ризику їхньої економічної незахищеності та забезпечити добробут дітей.

Освіта в гендерних питаннях має включати навчання про гендерні стереотипи, рівність, сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність. Важливо виховувати у дітей свідомість про рівність та повагу до усіх людей, незалежно від їхньої статі або гендерної ідентичності.

Співпраця з громадськими організаціями, активістами та зацікавленими сторонами також має велике значення. Ці організації можуть проводити кампанії, семінари та тренінги з питань гендерної рівності в сімейних відносинах. Вони можуть також надавати підтримку постраждалим від насильства у сім'ї та пропонувати консультації з питань сімейного права.

Запровадження гендерної рівності в сімейних відносинах не є простим завданням, і вимагає комплексного підходу та спільних зусиль уряду, громадськості та інших зацікавлених сторін. Виконання цієї мети принесе численні переваги суспільству в цілому, включаючи зміцнення сімей, забезпечення благополуччя дітей, підвищення економічної стабільності та розширення можливостей для розвитку та самореалізації всіх учасників сімейних відносин.

Крім того, розробка і впровадження механізмів моніторингу та оцінки забезпечення гендерної рівності у сімейних відносинах є необхідним кроком. Це дозволить визначити прогрес у досягненні гендерної рівності та виявити області, які потребують додаткових заходів та покращень. Розроблення статистичних індикаторів та збір даних за статевою приналежністю допоможуть визначити нерівності та вжити необхідні заходи для їхнього подолання.

Загалом, забезпечення гендерної рівності при реалізації немайнових прав учасників сімейних відносин є кроком до справедливого, рівноправного та демократичного суспільства. Це вимагає зміни у культурних, соціальних і правових нормах, а також свідомої мобілізації громадськості та інших зацікавлених сторін. Тільки шляхом спільних зусиль можна створити суспільство, в якому всі люди можуть реалізувати свої немайнові права та жити у взаємному повагу та рівності.

Висновки. Забезпечення гендерної рівності у сімейних відносинах має довгостроковий вплив на суспільство в цілому. Рівноправність та повага у сім'ї сприяють зміцненню взаємин, покращенню психологічного клімату та забезпеченню розвитку дітей у сприятливому середовищі. Крім того, гендерна рівність в сімейних відносинах є ключовим чинником у зміні стереотипів та упереджень, що сприяє побудові більш справедливого та рівноправного суспільства.

Необхідно пам'ятати, що забезпечення гендерної рівності у сімейних відносинах – це постійний процес, який вимагає системних змін у суспільстві. Це виклик, який потребує спільних зусиль від уряду, громадськості, активістів та інших зацікавлених сторін. Реалізація гендерної рівності у сімейних відносинах має безпосередній вплив на благополуччя сімей, емоційне та психологічне самопочуття учасників сім'ї та загальний розвиток суспільства.

Одним з ключових аспектів є законодавча база, яка гарантує рівність у сімейних відносинах. Урядам потрібно приймати закони та політики, які захищають права усіх учасників сім'ї та забезпечують рівні можливості. Це може включати визнання рівноправ'я партнерів у шлюбі або спільному житті, заборону дискримінації на основі статі або гендерної ідентичності, а також забезпечення права на розлучення та поділ майна на рівних засадах.

Крім того, важливо забезпечити доступ до соціальних послуг, які підтримують гендерну рівність у сімейних відносинах. Це можуть бути центри психологічної підтримки сім'ї, консультативні служби щодо планування сім'ї та репродуктивного здоров'я, навчальні програми з гендерної освіти та інші послуги, спрямовані на підтримку сімейного благополуччя.

Партнерство між урядом, громадським сектором та приватним сектором також є ключовим фактором у забезпеченні гендерної рівності.

Поки ще сімейна політика української держави ґрунтується на протекціоністських заходах відносно функціонування української родини. Державні нормативні документи недостатньо звертають увагу на такі внутрішні механізми функціонування родини, як партнерські чи ні відносини між подружжям, рівний чи нерівний розподіл праці у родині тощо.

З огляду на це, Україна потребує концепції розвитку сім'ї, ґрунтованої на аналізі сучасних національних процесів і світового досвіду, що не лишала б поза увагою притаманні сьогоденню зміни в моралі, зростання індивідуалізму, егоїзму, відчуження від публічного життя й життя громади тощо.

Отже, продовження зусиль у напрямку гендерної рівності у сімейних відносинах є невід'ємною складовою розвитку сучасного суспільства. Це вимагає колективних дій з боку уряду, громадськості та приватного сектору. Розробка та реалізація законодавчих актів, освітніх програм, підтримка та популяризація послуг, спрямованих на гендерну рівність, а також зміна свідомості і усвідомлення важливості рівності в сім'ї є ключовими елементами на шляху до досягнення гендерної рівності у сімейних відносинах та суспільстві в цілому.

Література

1. Сімейне право України: підручник 2-е вид., перероб. і допов /за заг.ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2009. 288 с.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
3. Цивільне право: підручник: у 2 т. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»; за ред.: В. І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатеева, В.Л. Яроцький. Х.: Право, 2014. Т. 2. 816 с.
4. Сімейний Кодекс України: Закон України від 10.01.2002 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
5. Мазур О.С. Сімейне право України: навч. посіб. [для дистанц. навч.] О.С. Мазур. К.: Ун-т «Україна», 2005. 116 с.
6. Шимон С. І. Сімейне право: навч.-метод. посіб. [для самост. вивч. дисц.] С.І. Шимон. К.: КНЕУ, 2004. 164 с.
7. Сімейний кодекс України: наук.-практ. комент. [С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.О. Кармаза, О.М. Клименко, В.О. Коцюба, В.О. Чопенко]; за заг. ред. С.Я. Фурси. К.: Вид. Фурса С.Я.: КНТ, 2008. 1248 с.
8. Чернега В.М. Морально-правові принципи в сімейному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. К., 2015. 20 с.
9. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник. К., 2009. 500 с.
10. Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо підвищення шлюбного віку: Закон України від 15.03.2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4525-17#Text>